

Alexandra S. Stefanidou
(1968–2006)

Editor's note: It was with great sadness that we learned of the death of Dr Stefanidou while her paper was being prepared for publication. She and the editor had made the few changes deemed necessary to her remarkable study and all that remained was for her to read it one more time and give permission to print it. Unfortunately, she was not able to do this so the editor did her best to ensure that there were no typographical errors in it. Our formatter, Maria Sakellaridis, put the finishing touches to it, and we both hope that the presentation of Dr Stefanidou's paper is worthy of the meticulous and fascinating contents.

Dr Stefanidou had a doctorate from the University of Vienna and had published in German, Greek and English-language periodicals. From 1995 to 2002 she was employed by the Greek Government as an archaeologist, and since 2001 had been an Assistant Professor in the Pedagogical Department of Primary Education and the Department of Medieval Studies at the University of the Aegean, teaching in the areas of Byzantine architecture and art, and museum studies. She had a special interest and competence in the fortifications built by the Venetians and the Knights of St John, as is evident from her masterly paper published here.

Dr Stefanidou was not known to us personally as she had been unable to attend the conference, but we were expecting her to be present at the next one, and we were all looking forward to meeting someone who, to judge from her work and her friendly manner in the emails we exchanged, was an intellectual in the best European tradition, and a very pleasant person.

We regret her passing.

Αλεξάνδρα Σ. Στεφανίδου

Βιογραφικό

Γεννήθηκε στις 5 Μαΐου 1968 στη Ρόδο, όπου ολοκλήρωσε τις εγκύκλιες σπουδές της. Πραγματοποίησε πανεπιστημιακές σπουδές (πτυχίο Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών και διδακτορικό από το Πανεπιστήμιο της Βιέννης, το 1994, με επόπτες καθηγητές τους επιφανείς βυζαντινολόγους J. Koder και H. Buschhausen). Την δεκαετία 1997–2006 (που συμπίπτει με την πρόωρα διακοπή της συγγραφικής της σταδιοδρομίας) πραγματοποίησε σειρά αξιόλογων δημοσιεύσεων (στα ελληνικά, γερμανικά και αγγλικά) στην Ελλάδα και στο εξωτερικό (μεταξύ άλλων σε διάφορα πρακτικά συνεδρίων και στα περιοδικά *Δελτίον Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, *Δελτίον Εραλδικής και Γενεαλογικής Εταιρείας Ελλάδος*, *Εώα και Εσπέρια*, *Καρπαθιακά* και *Βυζαντινός Δόμος*). Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα επικεντρώνονταν στη μνημειακή τοπογραφία, στη σχέση κειμένου-εικόνας μέσα από τη βυζαντινή τέχνη, στην χορηγία στη βυζαντινή και μεταβυζαντινή τέχνη και στις ποικίλες αρχαιακές μαρτυρίες σχετικά με τη βυζαντινή και μεταβυζαντινή τέχνη. Κύριοι όμως άξονες, θα λέγαμε, του ερευνητικού της έργου υπήρξαν η ιστορία του πολιτισμού και η μνημειακή παράδοση των νησιών του νοτίου Αιγαίου, με έμφαση στην Πάτμο, την πατρογονική της Ρόδο, την Σαντορίνη και την Κάρπαθο.

Το διάστημα 1995–2002 εργάστηκε ως αρχαιολόγος στη Β' Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων (Κυκλάδες), στη Β' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (ανατολική Αττική), στο Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων (ΤΑΠΑ, Αθήνα), στο Αρχείο Μνημείων και Δημοσιευμάτων και στην Δ' Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσων (Ρόδος). Από το 2001 δίδαξε ως συμβασιούχος στα Τμήματα Παιδαγωγικό Δημοτικής Εκπαίδευσης και Μεσογειακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αιγαίου σειρά μαθημάτων Βυζαντινής Αρχαιολογίας (Αρχιτεκτονικής-Τέχνης), Ιστορίας Τέχνης και Μουσειακής Αγωγής για τις παιδικές ηλικίες. Το 2004 εξελέγη επίκουρη καθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου, με γνωστικό αντικείμενο "Πολιτιστικό περιβάλλον και παιδαγωγική χρήση εικόνας και μνημείου". Στο πλαίσιο της θεματικής των νέων ακαδημαϊκών καθηκόντων της πραγματοποίησε τον Οκτώβριο του 2005 μια ανακοίνωση με τίτλο "Το Βυζάντιο, το παιδικό βιβλίο και οι εικονογράφοι του χθες και του σήμερα", στο πλαίσιο του Συνεδρίου "*Το σχολείο στην κοινωνία της πληροφορίας και της πολυπολιτισμικότητας*" (συνδιοργάνωση Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος και Σχολής Ανθρωπιστικών Επιστημών Πανεπιστημίου Αιγαίου) (έκδοση τόμου Πρακτικών με επιμέλεια Δ. Χατζηδήμου-Χρυσής Βιτσιλάκη, Θεσσαλονίκη, Αφοί Κυριακίδη, 2006, σελ. 489–498). Το κείμενο αυτό αποτελεί το κύκνειο συγγραφικό της άσμα.

Το 2004 υπήρξε πολύ σημαντική χρονιά για την Αλεξάνδρα, αφού εκτός από την εκλογή της σε θέση πανεπιστημιακής καθηγήτριας, στα 36 της χρόνια, εξέδωσε αφενός τη σημαντική της διδακτορική διατριβή για τους μαικήνες της

μονής του Θεολόγου της Πάτμου κατά την υστεροβυζαντινή και μεταβυζαντινή εποχή (*Maezene der Theologos-Klosters auf Patmos. Darstellung ihrer Lebensweise und ihrer wirtschaftlichen Lage nebst einer Beschreibung ihrer Kirchen in spaet- und nachbyzantinischer Zeit*, Ρόδος, 2004, 360 σελίδες με εικονογράφηση) και αφετέρου τη μονογραφία της περί μεσαιωνικής Ρόδου όπως απεικονιζόταν σε ένα σημαντικό μεταγενέστερο χειρόγραφο ενός καλλιεργημένου Σουηδού γιατρού του δέκατου ένατου αιώνα (*Η μεσαιωνική Ρόδος με βάση το χειρόγραφο και την εικονογράφηση του Johannes Hedenborg, 1854*, Θεσσαλονίκη, εκδοτικός οίκος Αντ. Σταμούλη, 2004, 131 σελίδες με χάρτες και εικονογράφηση). Αξίζει να σημειωθεί ότι το τελευταίο αυτό βιβλίο αναφέρεται ανάμεσα στα βασικά βοηθήματα σε ειδική ενότητα περί Αιγαίου στο πρόσφατα μεταφρασμένο στα ελληνικά εγχειρίδιο του επιφανούς βυζαντινολόγου Johannes Koder (*Το Βυζάντιο ως χώρος*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 2005, σελ. 245), ενώ και άλλοι γνωστοί μελετητές έχουν παραπέμψει σε δημοσιεύματά της (Κωνσταντίνος Μανάφης, Κωνσταντίνος Μηνάς, Αγαμέμνων Τσελίκας, Anthony Luttrell κ.ά.).

Από τα υπόλοιπα νησιολογικά (κυρίως δωδεκανησιολογικά) δημοσιεύματά της ξεχωρίζουν τα λήμματά της περί ιπποτικών κάστρων και οχυρώσεων των Δωδεκανήσων στο πλαίσιο συλλογικού έργου του προγράμματος Archimed (*Ενετοί και Ιωαννίτες ιππότες. Δίκτυα οχυρωματικής αρχιτεκτονικής*, Αθήνα, έκδοση Υπουργείου Πολιτισμού — Διεύθυνσης Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων, 2001, σελίδες 184–253). Αναφέρουμε ακόμα τις μελέτες της “Η θάλασσα χωρίζει και ενώνει: σμίγει τους ανθρώπους, σμίγει και τις στεριές — Εμπόριο και πειρατεία στο χώρο του Αιγαίου κατά τους μεταβυζαντινούς χρόνους” (*Πρακτικά Επιστημονικής Δημερίδας για τα 50 χρόνια της ενσωμάτωσης της Δωδεκανήσου*, Ρόδος, 1997, σελ. 231–247), “Η οικογένεια των Συρίγων-Βασάλων της Σαντορίνης τον 16ο και 17ο αι.” (*Δελτίο Εραλδικής και Γενεαλογικής Εταιρείας Ελλάδος* 11, 2001, σελ. 227–261), “Τα γενεαλογικά δέντρα του Αρχείου της Καθολικής Επισκοπής της Σαντορίνης” (*Εώα και Εσπέρια* 5, 2001–2003, σελ. 9–17), “Ιστορικά στοιχεία για τη μεταβυζαντινή Κάρπαθο” (σε συνεργασία με την αρχαιολόγο Ελένη Παπαβασιλείου, *Καρπαθιακά* 1, 2003, σελ. 205–217), “Φωταγωγία και λυχνοκαΐα της μονής Θεολόγου της Πάτμου κατά τους βυζαντινούς και μεταβυζαντινούς χρόνους” (*Βυζαντινός Δόμος* 13, 2002–2003, σελ. 143–160), “Η ζωή στη Ρόδο την εποχή των ιπποτών” (*Βυζαντινός Δόμος* 14, 2004–2005, σελ. 33–48), καθώς και η εμπειριστατωμένη της βιβλιοκρισία για το ογκώδες σύγγραμμα (γερμανικά, Μύνστερ, 2001) του Juergen Sarnowsky περί εξουσίας και διοίκησης του Τάγματος των Ιωαννιτών κατά την περίοδο 1421–1523 (*Βυζ.Δόμος* 14, σελ. 231–243).

Το πιο πρόσφατο βυζαντινολογικό δημοσίευμα της γερμανομαθούς Αλεξάνδρας κυκλοφόρησε στη Βιέννη, στον τόμο των Πρακτικών ειδικού Συμποσίου για τα 40 χρόνια παρουσίας του φημισμένου Ινστιτούτου Βυζαντινολογίας και Νεοελληνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου της Βιέννης, με θέμα τους μεταβυζαντινούς ζωγράφους των Δωδεκανήσων (“*Nachbyzantinische Maler auf den Dodekanes-Inseln*”, *Wiener Byzantinistik und Neograezistik*, επιμ. Έκδοσης W. Hoerandner-J.

Koder-Maria Stassinopoulou, έκδοση Ακαδημίας Επιστημών Βιέννης, 2004, σελ. 445–463, με 9 πίνακες). Παράλληλα, από τα πρόσφατα καλογραμμένα εκλαϊκευτικά της άρθρα σημειώνουμε: “Στα ίχνη των οχυρώσεων των Ιωαννιτών ιπποτών στη Ρόδο” (*Panzer* τεύχ. 7, Μάρτιος–Απρίλιος 2003, σελ. 60–69) και “Πάτμος, κιβωτός του βυζαντινού και μεταβυζαντινού πολιτισμού” (*Corpus* τεύχ. 62, Ιούλιος 2004, σελ. 56–65).

Ανταποκρινόταν πάντοτε ευχαρίστως σε οποιαδήποτε επιστημονική συνεργασία, όπως λ.χ. στην πρότασή μας δημοσίευσης άρθρου όπου θα επεξηγούσε τις έννοιες των όρων “μωσαϊκό” και “ψηφιδωτό” (“Οι έννοιες μωσαϊκό και ψηφιδωτό στη βυζαντινή τέχνη”, *Βυζ.Δόμος* 14, σελ. 49–52), αλλά και βιβλιοκρισίας για το σημαντικό έργο του καθηγητή Χαράλαμπου Μπούρα (Αθήνα, 2001) περί βυζαντινής και μεταβυζαντινής αρχιτεκτονικής στην Ελλάδα (*Βυζ.Δόμος* 13, σελ. 212–215).

The Cannon of the Medieval City of Rhodes, based on the Manuscript and Illustrations of Johannes Hedenborg (1854)

Alexandra Stefanidou

Johannes Hedenborg (1800–1870), a doctor and historian, after extensive travel in Europe, Asia and Africa chose to settle on the island of Rhodes. He tirelessly collected material for a five-volume work in German entitled *History of the Island of Rhodes, from antiquity until today, with a historical review of the Greeks, Romans, Arabs, Franks and Turks who ruled the island, with a collection of many inscriptions and illustrations especially of medieval monuments (1854)*. In the fifth volume of the work of Hedenborg we can find the illustrations of cannon which were in use during the period of the Knights of St John, in certain positions in the walls of the medieval city of Rhodes. Through the combination of the manuscript and these illustrations we can learn about their positions and what they looked like.

Johannes Hedenborg (1800–1870), professor of medicine, surgeon, historian, Knight of many Orders and member of many academies and societies, chose, after his travels in Europe, Asia and Africa, to spend the rest of his life in Rhodes. He was continuously collecting specific material, which he used in his five-volume work entitled *History of the Island of Rhodes, from antiquity until today, with a historical review of the Greeks, Romans, Arabs, Franks and Turks who ruled the island, with a collection of many inscriptions and illustrations especially of medieval monuments*. This work, dated 1854, was written in German and Johannes Hedenborg intended to publish it in Germany. However, another traveller, Victor Guerin, in the second edition of his book, published in Paris in 1880, mentions that Hedenborg had meanwhile died, without publishing his work. As a result, the manuscript is today in the library of the Historical and Archaeological Institute of Rhodes (Stefanidou, 2004:40).

In 1309–1310, when the Knights Hospitaller (or Knights of St John of Jerusalem) took Rhodes, they found a strongly fortified city, which was significantly

smaller than that which they surrendered to the Ottomans in 1522. Enlargement of the settlement and its fortifications began in the first half of the fourteenth century and was completed in the third quarter of the fifteenth century. The extension of the fortifications gained momentum from the time of Grand Master Anton Fluvian (1421–1437) and continued during the mastership of Pedro Ramon Zacosta (1461–1467). The decree issued by Pedro Ramon Zacosta in 1465, dividing the defences among the eight “Tongues” of the Knights Hospitaller, confirms that the enceinte had by then acquired its final form: the one which we see today (Kollias, 1997:568). The term *tongue* (lingua) expressed the modern concept of nation or nationality (Kollias, 1988:32).

By this period, a revolutionary new weapon, the cannon, had made its appearance. It had been invented in the middle years of the fourteenth century but was improved gradually and really made its influence felt a century later, in the 1450s. This terrible new weapon was tested successfully, wreaking veritable havoc, during the siege of Constantinople by Mehmet II in 1453; he used it again in the siege of Rhodes in 1480.

On 1 January 1523, Rhodes and most of the islands in the Dodecanese passed into Ottoman hands. After six months of bloody opposition, the Knights Hospitaller were forced to surrender their island state to the Ottoman Sultan Suleiman II the Magnificent (1520–1566). The Knights departed, along with an estimated three or four thousand local Greeks and Franks (Stefanidou, 2004:38–39).

Johannes Hedenborg gives the following picture of the ruined medieval town of Rhodes:

The streets of the medieval town are filthy with huge heaps of rubbish. The past and the present mingle in such a way that they remind one of a tale from *One Thousand and One Nights*. The grey Middle Ages are depicted by the imposing ruins, next to which stand the poor huts of the Turks (Stefanidou, 2004:14).

Plates 33 to 38 in volume V of Johannes Hedenborg’s work include representations of cannon. The illustrations are followed by the author’s notes, which refer to the specific parts of the medieval town in which these weapons were found. In Plate 33 four fragments of the cannon are depicted, three of which were located in the Saint Nicholas fort, while the fourth was found near the wall of the Tongue of Germany. In his usual way, Hedenborg refers to the illustrations in the relevant pages of his five-volume *opus*, providing further information. Thus, he specifies the place in which he had found the fragments of the cannon numbered 1 and 2, and confirms that until 1880 they remained on the ramparts of the Saint Nicholas fort. One of them bore the escutcheon of Grand Master Fabrizio del Caretto (1513–1521) and the name Manoli Lambadis, while on the other was a representation of St Mark, the patron of Venice, and the name Albergetti. In another part of the text, Hedenborg repeats that a cannon in the Saint Nicholas fort, cannon 2 of Plate 33

